

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת צו ושבת זכור, תשע"א
מספר 907מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מלחמה לה' בעמלק מדור דור¹

לעיתים קרובות עולה השאלה במה נתייחד עמלק שנצטוונו למחות את זכרו ואת כל אשר לו – ללא חמלה וללא כל תנאי. צו זה הוא רדיקלי ביותר בהשוואה לכל הצייויים המוטלים עלינו ביחס לעמים אחרים, למרות שמבחינת אילן היוחסין אין כלל הפרש בין אָדום לבין עמלק, שהרי עמלק הוא מצאצאיו.² ועוד, בתורה מופיע כינוי של חיבה כלפי עשו המכונה "אח",³ כך שגם עמלק צריך היה להיחשב קרוב משפחה. וגם אם אין התורה מייקרת קרבה זו, מן הדין היה שלא יהיה מצבם חמור משבעת עמי כנען שלגביהם אמנם נצטוונו: "לא תחיה כל-נשמה פי-החַרם תחרימם וכו'" (דב' כ: טז-יז), אולם חז"ל ריכזו צו זה. לשבעת העממים הייתה אפשרות לגלות מאדמתם מרצון ולמנוע שפיכות דמים, ואף הייתה קיימת לגביהם אופציה לגיור וקבלה לתוך עם ישראל.⁴ לא כן באשר לעמלק; בשלושת הפסוקים האחרונים של פרשת "בשלח", בתום המלחמה נגד עמלק ברפידים, מובע בעצמה רבה יחסו הקשה של ה' לעמלק (שמ' יז: יד-טז):

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה כְּתֹב זֶאת זִכָּרוֹן בְּסֵפֶר וְשִׁים בְּאָזְנִי הַיּוֹשֵׁעַ פִּי מִחַיֵּי אֶמְתָּה אֵת זִכָּר עַמְלֵק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם. וַיִּבֶן מֹשֶׁה מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא שְׁמוֹ ה' נָסִי. וַיֹּאמֶר פִּי יָד עַל כָּס יֵה מִלְחָמָה לַה' בְּעַמְלֵק מְדַר דָּר.

אם נתייחס לפרשת עמלק לפי הסדר הכרונולוגי של הופעתו במקרא, הרי מדובר כאן במפגש ראשון בין שני העמים. למלחמה זו מאפיינים ייחודיים: זוהי מלחמה יזומה על ידי עמלק ללא שום התגרות מצד ישראל,⁵ ועמלק התנפל על האגף החלש שבקרב המחנה וזינב בנחשלים.⁶ אך עדיין יש להקשות: האם אין זה מצב שכיח בכל מלחמה, שכל צד מנסה לחשוף את חולשת הצד שכנגד ולזרוע בהלה בשורות האויב? ! רק לפי המתואר בפרשה זו קשה להבין את התגובה

¹ תודה למר מאיר רוט על הערותיו ועזרתו בעריכת המאמר.

² "וְתִמְנַע הַיְתָה פִּילְגָשׁ לְאֵלִיפַז בֶּן עֶשָׂו וַתֵּלֶד לְאֵלִיפַז אֶת עַמְלֵק אֵלֶּה בְּנֵי עֵדָה אֲשֶׁת עֶשָׂו" (בר' לו: יב).

³ "וַיִּשְׁלַח מֹשֶׁה מַלְאָכִים מִקֵּדֶשׁ אֶל מֶלֶךְ אָדוֹם כֹּה אָמַר אֶתִּיךָ יִשְׂרָאֵל" (במ' כ: יד).

⁴ "למען אשר לא ילמדו - האם עשו תשובה ומתגיירים, אתה רשאי לקבלם" (רש"י דב' כ: יח).

⁵ ראו שמות יז: ח.

⁶ ראו דברים כה: יח.

הקשה של הקב"ה ההופך את עמלק לאויבו ה"איש", לא רק באותו דור אלא בכל הדורות הבאים.⁷

אין ספק שהנטייה לראות בעמלק ארכיטיפ של אויב אכזר, שהוא גם אויבו של ריבוננו של עולם נשענת על דברי הכתובים בשני האזכורים האחרים שבתורה.⁸ נציין שלפחות ברמת הפשט יש מידה מסוימת של בלבול בהבנת הביטוי "מדור דור" המופיע בסיפא של הכרזת המלחמה של הא-ל בעמלק. מדובר במטבע לשון ייחודית, אך בגלל הצליל שלה הדומה "לדור ודור", התקבעה החלפה ביניהם בתודעת הקורא או השומע. אלא שיש הבדל משמעותי בין השניים: הביטוי "מדור לדור" פונה מן ההווה לכיוון העתיד, ואילו הביטוי "מדור דור" פונה מן ההווה אל העבר, ומשמעותו היא אזכור בהווה של תופעה היסטורית שנשתנה בעבר, או אירועים טראומטיים שנתקבעו בתודעה מניסיון העבר. אם נניח שפרשה זו אכן התרחשה בסמוך ליציאת בני ישראל ממצרים והיא מתארת את המפגש הראשון בין שני העמים, אזי הביטוי "מדור דור" אינו מובן כל עיקר. ראב"ע על הפסוק "כתוב זאת זכרון בספר ושים באזני יהושע" אומר דבר נועז (הפירוש הקצר לשמ' יז:יד):

"וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה כְּתֹב זֶאת זְכוּרֹן בְּסֵפֶר" - זאת הפרשה בשנת הארבעים נאמרה. והעד, שאמר בספר - בפתחות הבי"ת, והטעם: ספר תורה, או ספר אחר היה להם יקרא ספר מלחמות השם (במ' כא:יד).

ניתן להעלות השערה כי פירושו של אבן עזרא נאמר בהשפעת "מ" העבר במדור דור. כלומר, ההוראה של כתיבת האירוע ההיסטורי של מלחמת רפידיים נכתבה בשנת הארבעים למרות שקרב רפידיים היה סמוך ליציאת מצרים. ו"העד", כלומר האסמכתא שמביא ראב"ע, "שאמר בספר בפתחות הבי"ת" – פירושו שהצו נכתב בספר שהיה כבר קיים, כמו ספר התורה או ספר אחר המוזכר גם כן בתורה בשם "ספר מלחמות השם", שלא היו מצויים בצאתם ממצרים.

לרעיון הזה, ככל שישמע נועז, יש סיוע נוסף מן הפרק הקודם "וַיִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַמִּזְבֵּחַ אַרְבָּעִים שָׁנָה עַד בְּאֵם אֶל אֶרֶץ נוֹשְׁבֵת אֶת הַמִּזְבֵּחַ אֶת הַמִּזְבֵּחַ עַד בְּאֵם אֶל קֶזֶח אֶרֶץ פְּנֵעַן" (שם, טז:לה). מתוך האירוע המתואר סביר מאוד להניח, כי גם פסוק זה נכתב בסוף שנת הארבעים, כאשר היו כבר על סף כניסתם לארץ.

ניתן להביא הוכחות נוספות לביסוס דעתו של אבן עזרא. מלחמת רפידיים הייתה רק ראשונה בשרשרת מלחמות עמלק. את הגזרה הנוראה שבאה בעקבות חטא המרגלים "בַּמִּדְבָּר הַזֶּה יָפְלוּ פְּגָרֵיכֶם" (במ' יד:כט) הגשים – במישור הארצי – עמלק מול ישראל. ככתוב: "וַיִּרְדֵּ הָעֲמֻלָּקִי וְהַכְּנַעֲנִי הַיֹּשֵׁב בְּהָר הַהוּא וַיִּפּוּם וַיִּפְתּוּם עַד-חֶרְמָה" (שם פס' מה). משה מספר בספר דברים (א:מד): "וַיֵּצֵא הָאֱמֹרִי הַיֹּשֵׁב בְּהָר הַהוּא לְקִרְאֲתְכֶם וַיִּרְדְּפוּ אֹתְכֶם פֶּאֶשׁוּר תַּעֲשִׂינָה הַדְּבָרִים,⁹ וַיִּפְתּוּ אֹתְכֶם בְּשַׁעִיר עַד-חֶרְמָה". זהו בדיוק המצב של "וַיִּזְנֹב בְּךָ כָּל-הַנְּחֻשָׁלִים אֶתְרִיךְ" (דב' כה:יח). מדובר אפוא במלחמת המעפילים, שהייתה בשנה השנייה ליציאת מצרים. אך עדיין אין זה הכול! בספר במדבר (כא:א-ג) מסופר:

וַיִּשְׁמַע הַכְּנַעֲנִי מִלֶּךְ עַרְדַּי יֹשֵׁב הַנֶּגֶב כִּי בָא יִשְׂרָאֵל הַרְדֵּי הָאֱתָרִים וַיִּלְחֶם בְּיִשְׂרָאֵל וַיִּשָּׁב מִמֶּנּוּ שָׁבִי. וַיִּדַר יִשְׂרָאֵל נָדַר לָהּ וַיֹּאמֶר אִם נָתַן תִּתֵּן אֶת הָעָם הַזֶּה בְּיָדִי וְהִחַרְמְתִי אֶת עַרְיָהֶם. וַיִּשְׁמַע ה' בְּקוֹל יִשְׂרָאֵל וַיִּתֵּן אֶת הַכְּנַעֲנִי וַיִּחַרֶם אֶתְהֶם וְאֶת עַרְיָהֶם וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם חֶרְמָה.

⁷ כי יד על כס יה - ידו של הקב"ה הורמה לישיב בכסאו להיות לו מלחמה ואיבה בעמלק עולמית, ומהו כס, ולא נאמר כסא, ואף השם נחלק לחציו, נשבע הקב"ה שאין שמו שלם ואין כסאו שלם עד שימחה שמו של עמלק כולו, וכשימחה שמו יהיה השם שלם והכסא שלם (רש"י שמ' יז:טז).

⁸ מעניין לציין שקיימת מסורת מדרשית פרשנית רחבה ומקיפה במסורת היהודית הדנה בעונשו של עמלק. מסורת זו אינה חד משמעית כפי שהיא נתפסת במיתוס של עמלק. לסקירת פרשנות זו ראו: אבי שגיא, "עונשו של עמלק: דרכי ההתמודדות של המסורת היהודית עם הבעיה המוסרית ומעמדה של המוסריות במסורת היהודית", בתוך: רב תרבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית, ספר זיכרון לאריאל רוזן צבי, עורכים מ. מאוטנר, א שגיא, ר. שמיר, אוניברסיטת תל אביב 1998, עמ' 477-510.

⁹ מהירות מעוף הדבורה כ-60 קמ"ש.

לפי רש"י, בעקבות המדרש, המתקיפים הפעם היו העמלקים כשהם מחופשים לכנענים. ספורנו מעיר על אתר: "נדרו אז לעשותם חרם בהכנסם לארץ וכן עשו כמבואר בספר שופטים (א:יז): 'וַיִּלְךְ יְהוֹדָה אֶת-שֹׁמְעוֹן אָחִיו וַיִּכּוּ אֶת-הַכְּנַעֲנִי יוֹשֵׁב צֶפֶת וַיַּחְרִימוּ אוֹתָהּ וַיִּקְרָא אֶת-שֵׁם-הָעִיר חֶרְמָה'". ראינו כי גם מלחמת האתרים, עליה כתוב מעט מאד, הסתיימה בתבוסה, נסיגה ולקיחת שבויים מבני ישראל. השלכה של תבוסה זו מופיעה בפסוק הבא: "וַיִּסְעוּ מִהַר הָהָר דְּרָךְ יָם סוּף לְסֹבֵב אֶת אֶרֶץ אֲדוֹם וַתִּקְצַר נַפְשׁ הָעָם בְּדֶרֶךְ" (במ' כא:ד). לפי זה הוארך מסלול בני ישראל בשטח שומם ללא מקורות מחיה, שהביא לתלונות קשות כנגד משה. בתגובה לכך ה' שלח בהם את הנחשים, וכתוצאה מכך מת עם רב מישראל. (שם ה-ז).

היה זה עמלק (יחד עם הכנעני והאמורי) שנלחם שלוש מלחמות בישראל, אשר שתיים מהן הסתיימו בתבוסה קשה לישראל ובדחיקתם חזרה למדבר לזמן רב. מלחמות אלה נותרו בבחינת טראומה לאומית בזיכרון הקולקטיבי. אם אמנם הפרשה של "כְּתָב זֶאת זְכָרוֹן בְּסֹפֶר" נאמרה בשנת הארבעים, הרי הנערים מזמן מלחמת רפידיים (בהכרח מתחת לגיל עשרים אז) הם כבר סבים לנכדים ומבחינתם המלחמה בעמלק נמשכת כבר שני דורות – מדור דור.

רפאל יכין
כפר סבא